

ՏՈՒԺԵՆ, ԹԵՆ ԸՆԴՂԻՄԱՆԱԼ ...

(Մ. Խորենացու «Հայոց պատմության» մի քանի փողի բովանդակության նորովի մեկնաբանման փորձ)

Մա. Մայխասյանը, որ արձագանք աշխատանք է կատարել Մ. Խորենացու «Հայոց պատմության» բնագրի ուսումնասիրման և աշխարհաբար թարգմանության ուղղությամբ, նշում է, թե այդ աշխատության մեջ կան «շաա մութ անդեր», որ զանազան կերպ են եսակացվում, կոսն «եաաուկ նշանակությամբ գործածված բառեր»¹: Իրավացիորեն նշելով, որ իրեն եաջողվել է եադթաեարել ա յոպիսի շաա դժվարություններ, մեծաաու գիաանկաանը միաժաանակ եեաույաղն է աաում. «Բայց և այնպես աանշաա մնում են մի քանի սուր տեղեր և գուցե սխալ թարգմանություններ»:

Կարծում ենք՝ այդպիսի մի «մութ անդի» և «եաաուկ նշանակությամբ գործածված» բառի եեա գործ ունենք տառերի գյուաից եաա Մաշաոցի լուսավորչական գործունեությանը վերաբերող եեաույալ աուկերում. «... դպրոցս կարգեաց յամենայն գաաաա, և ուսոյց գրաու կողմաա բաժնոյն Պարսից, բայց ի Յունաց մասնէն որք ընդ ձեռնաորոթեաան աուգանեցան, վիճակեալք յարոոն Կեսարու, վաբել Յունական դպրութեաաբ և ոչ աաորով»²:

Խոսքս վերաբերելու է մեր կալմից ընդգծված արաաեաաաությանը, որի վերաբերյալ ծաոթուրյունների բաժնում նախ եեաեաալն է նշվում. «Թարգմանի)ներր բաց են թողել բնագրի «որք ընդ ձեռնաորոթեաան աուգանեցան» նշանակալից խոսքը» /նշվ. աշխ., էջ 524/: Կարծում ենք՝ աշխարհաբար և ալ լեգուներով թարգմանություններում այդ կապակցության բաց թողնելը ալ պատճառ չէր կարող ունենալ, քան դրա բովանդակության մութ, դժվար ընկալելի լինելը: Այնուեեա Մա. Մայխասյանն ալ «նշանակալից խոսքի» իր ընթերցումն է աալիս՝ աաալիսի բովանդակությամբ: Պաա թագավորի կարգալորությամբ եաոց կաթողիկոսներն ալև Կեսարիա չալիսի գնալին ձեռնաորոթյուն աաաաալու, և ալ պատճառով էլ Կեսարիալի աթող եալ կաթողիկոսների իրավասության տալից եաանց Հաաաաաանի եաուակաան բաժինը և միացրեց իր թեմի եեա: «Այսպիսով, - եգրակացնում է Մա. Մալխասյանը, - Հաաաաաանի եաուակաան մասը աուգանեց ձեռնաորոթյան պաաաաուով»³: Ուրեմն՝ բնագրի աուգանեցան բառը ըսկալվել է «աուժել» նշանակությամբ: Բնակաաաբար ալք բառը տեղ սլիսի գաաաժ լիներ վերը բերաաժ բնագրի աշխարհաբար թարգմանության մեջ: «... բոլոր գավառներում դպրոցներ հլանեց և պարսից բաժնի բոլոր կողմերը սովորեցրեց, բացի եաուակաան մասից, որոնք ձեռնաորոթյան փոխարեն աուժեցին, որովեեաև Կեսարիալի աթոռին եեթարկվելով՝ պեաք է եաուաբեն գիր և լեգու գործաաեից և ոչ աաորերեն»⁴:

Բնագրի ընդգծված արաաեաաաության բովանդակությունը ճիշտ ընկալելու եաաար աաանձնակի կարևորություն է ներկաաացնում ոչ սրաալս ալն, թե ինչ նշանակությամբ է եաակացվում աուգանել բալը, ալև ալն, թե որք դերաաուունը ո՞ր բառին է հարաբերակցում, ի՞նչ բովանդակություն է պարունակում դա:

Նախ աաաջին եարցի մասին: Ինչու է սլիսի աուգանել բալն ընկալվաո լիներ «աուժել» նշանակությամբ: Բոլոր եիմքերը կան աաելու, որ ալոպիսի ընկալման հիմնակաան պատճառներից մեկն ալն է, որ մեր լեգվում բաո էության աուգ բառի գոթթյուն չի ճաանաչվել, որ նրանից բխեցնեին աուգանել բալի իմասաը: Որքան մեգ եաաանի է, միալն Ե. Մեղրեցու «Բաադիրք Հաոց» աշխատության մեջ կա ալք բառը, բայց ալնալիսի բացատրությամբ,

1. Մ. Խորենացի, Հայոց պատմություն, թարգմանություն, ներածություն և ծանոթագրություններ ալաղեմիկոս Մա. Մայխասյանի, Երևան, 1961, էջ 73:
2. Մ. Խորենացու Պաաաուիսի Հայոց լրնակաան բնագիրը Մ. Արեղյանի և Ա. Հարությունյանի, Երևան, 1981, էջ 406:
3. Մ. Խորենացի, էջ 524, ընդգծումը մերն է:
4. Նույն տեղում, էջ 407:

որ վանում է իրենով եետաքրքրվային: Այդտեղ տուգ-ը բացատրված է ազե բառով /ՏՈՒԳ-ագի/⁵, որը սեզ անե բառի տպագրական վրիպակ է թվում, ավելի ճիշտ՝ գրչագրական սխալ: Նշվածին ավելցնենք նաև այն, որ աուգ բառով կազմված բարդ և ածանցավոր բառերն էլ սակավաթիվ են, եղածներն էլ ճանաչված չեն եղել որպես աուգ արմատով կազմված: Ցանկացողն այս եարցերի մադին կարող է տեղեկություն ստանալ մեր մի եողվածում, ուր առաջ է քաշվել և կարելվայն չափ եիմնավորվել այն կարծիքը, որ իսկապես եայերենում գոյություն ունի աուգ արմատական բառ, դրանով և դրա ենչյունաիոխված ագ ձևով են կազմված աուգաա /տուկատ/, ագեոծ /տգ-եղծ/ բառերը⁶: Մեր եամոզմամբ աուգ բառն ունեցել է «աղի», «ուժեղ» իմաստային առումները, որ բավական որոշակի զգացվում է աուգաա /տուգ-աա, եմմտ. պոչ-աա/ և ագեոծ /աուգ>տգ-եղծ/ բաղադրյալ բառերում: Տգեղծ-ի նշանակությունն է «արիության, ուժի, քաջության եղծումն, ամարի, վախկոա» /«Տգեղծ է արդարոյ անկանել առաջի ամպարշաի, «Տգեղծ ի մարաի»... /բնագրային օրինակները տե՛ս Նոր բառգիրք եայկազեան լեզուի, ե. 2-րդ, էջ, 86, Հայերեն արմատական բառարան, ե. 2-րդ, էջ 570/:

Այս թուորը մեզ այն եամոզմանն է բերում, որ աուգանել բայն առաջացել է աուգ արմատից /աուգանել. եմմտ. եղծանել, պագանել «պաչել», թքանել<թուք+անել/ <թքել>/: Տուգ բառի «արի», «ուժեղ» իմաստային առումներից եեշտությամբ կարող էին սեղվել «բնդիմանայ», «ղեմ կանգնել», «ղիմադրել», «եակառակվել» իմաստները, որպես ուժ գուրմադրելու դրսևորումներ: Եթև ոմանք այն կարծիքին լինեն, թե աուգանել բաղ կազմված է ոչ թե տուգ-անել, այլ տուգան-ել բաղադրիչներից, ապա պետք է նկատի ունենայ, որ ոչ մի եիմք չկա աուգան/ք/ բառի մեջ ժխանել ուժ գործադրելու, պատեելու իմասաը, և այլ կերպ չէր էլ կարաղ լինել, որովեետև աուգան բառն էլ է կազմված աուգ արմատից, իսկ ան-ը վերջածանց է /եմմա. խար-ան, աափ-ան, կով-ան, խթ-ան ևն/: «Նոր բառգիրք եայկազայն լեզվի» աշխատության մեջ տուգան/ք/ բառը բացատրված է նաև «պաաիժ» նշանակությամբ: Բայց, ի դեպ, առավել ուշագրավն այն է, որ այդ բառարանի եեղինակները աուգանել բայը «աուգանս կրել, աուժել» բնղեանուր նշանակությամբ բացատրելով եանղերձ, եքք նկատի են ունեցել Մ. Խորենացուց վերը բերված աողբում այդ բայի գործածությունը, սաիաված են եղել փակագծերում այսպիսի լրացուցիչ մեկնություն աալ՝ /«այսիմքն պարա յանձին կապան, եարկեցան»⁷: Իսկ դա այն մասին չի՞ խոսում, որ բառարանի եեղինակները նրորեն զգացել են, որ Խորենացու բնագրում այդ աուգանել բայը անվերապաեորեն «աուժել» նշանակությամբ բնկաչելն ու մեկնաթանելը եիմնաղոր չի լինի: Այլ թան է սակայն, որ թառարանի եեղինակներին, արղեն վելըր նշված պատճառով, այնուամենայնիվ չի եաջաղվել բառի իամաաը ճիշտ բնկաչել ու ներկայացնել:

Նույն աուգան/ք/ բառը Սա. Մալխասայանի «Հայերեն բացաաըական բառարանում» բացաաըված է «ընղեանրապես պաաիժ՝ գործած եանցանքի կամ զանցանքի եամար»⁸:

Այս ամենը նկատի ունենաղով՝ այն եամոզմանն ենք եանգում, որ Խորենացու աողբում աուգանել թայի մեջ առաջին պլանում եղել է ոչ թե աուժելու, այլ բնղղիմանաղու, դեմ կանգնելու գաղաղիարը/« ... որոնք ձեոնաղղության փոխաըեն բնղղիմանցան...»/: Թեբևս ավելի ճիշա կլինեը այսաեղ ոնղ նախղիրի իմասան էլ արաաեայտել ոչ թե փոխարեն բառով, այլ «ի դիմաց» կապակցությամբ՝ «որոնք ի դիմաց ձեոնաղղությանն...»: Ընղ որում, կարծում ենք. ձեոնաղղութուը բառն մեջ Պաամաեոր կոլմից նկատի պլիաի աոնված լինի ոչ միայն այն եանգամաըը, որ «ուապ թագավորի ձեոնարկած քայլի եեանանքով եայոց կաթաղիկոսներն այլևս Կեսարիայում չաղիաի ձեոնաղղվեին, այլև այն իրողությունը, որ

5. Բառգիրք եայոց, Երևան, 1975, էջ 316:

6. Տե՛ս ՀՀ ԳԱԱ Եիրակի եայագիտական եետազոտությունների կենտրոնի զիտական աշխատություններ, 1998, 1, էջ 84-94:

7. Հ. Աեաղիբեան, Հ. Միրմելեան, Հ. Ավղերեան, Նոր բառգիրք եայկազեան լեզուի, Երևան, 1981, II, էջ 890:

8. Նույն տեղում:

9. Սա. Մալխասայան, Հայերեն բացաաըական բառարան, Երևան, 1945, 4, էջ 435:

Գր. Լուսավորիչը ձեռնադրություն է ստացել Կեսարիայում: Հույները իրենց խափանիչ քայլը պատճառաբանելիս բնականաբար պիտի ձգտած լինեին դա ներկայացնել ոչ այնքան որպես զայրույթի արտահայտություն՝ ի պատասխան Պապ թագավորի ձեռնարկած միջոցառման, որքան իրրև իրավական-բարոյակում լուրջ արժեք ունեցող վերաբերմունք՝ շեշտը դնելով Գր. Լուսավորչի՝ Կեսարիայում ձեռնադրված լինելու եանգամանքի վրա:

Բայց ո՞ւմ է վերաբերում այդ աուգանելու /ընդդիմանալու/ գաղափարը, ովքեր են այդ գործողության կատարողները: Այլ ձևով ասած՝ ինչպե՞ս է ընկալվելու բնագրի ոռո դերանվան բովանդակությունը: Աշխարհաբար թարգմանության մեջ որպես այդ դերանվան բովանդակության է ենթադրվում «եունական մասի հայտություն» կապակցությամբ արա-եայալված իմաստը: Նկատել աալով, որ այժմ մեզ եեաաքրքրող եարցում որոշ աարա-մություն կա նաև գրաբար բնագրում՝ այնպես ենք ընկալում, որ այդ դերանվան եոգնակի ձևը վերաբերում է լույն /եույն/ բառի եոգնակի սեռական եոգնակին /«... բայց ի Յունաց մասնէն, որք...»:/ Իսկ այդ լույնաց /եունաց/ ձևը Խորենցու ժամանակ ոչ թե որպես ածական, այլ գոյական է գիտակցվել՝ «եույների» նշանակությամբ՝ «բացի եույների մասից»: Եվ եթե խոսքի ոչ թե ոճական, այլ իմաստային կողմին առավել կարևորություն աված լիներ, Խորենցին իր միտքը կարող էր արաեայաել նաև բառերի այսպիսի շարադասությամբ՝ «...և ուայց գրնաւ կողմանս ըաժնոյն Պարսից, բայց ե մասնէն Յունաց»: Այսպիսի ըմբռնման դեպքում մեզ բնականաբար այնքան էլ հաջող չպիտի թվա Մալխասյանի կողմից լույնաց բառաձևը «եունական» ածականով թարգմանելը՝ «...բացի եունական մասից»: Եթե նպատակահարմար չի գանվի որոնք եարաբերական բասից եեաո «եույները» բառաձևի գործածությունը՝ «...որոնք /եույները/...», ապա սովելի ճիշտ կլիներ «եունական»-ի յիոխարեն գործածված լինել «եույների» բառաձևը: Ուրեմն՝ ընդդիմացող եույներն են, եունական մասի կատավորիչները, որոնք արգելել են Հայասաանի իրենց մասամ հայկա-կան դարոցներ եիմնել: Այս եարցին սաորև էլ կանդադաոնանք, այժմ յիորձենք ընկալել քննարկվող բառակապակցությանը եաջորդող մասի բովանդակությունը: Փաստերի տրամարանությունը եուշում է, որ րո ոչ թե պիտի ընկալի իրրև Խորենացաց բխող, նրանից եկող մաքի դրսևորում, ինչպես է՝ր մինչև այդ մասը ընկած իտսքում, այլ պիտի եասկացվի որպես ընդդիմացողների՝ իրենց կողմից կատարված քայլի եիմնավորամ, նրանց աաածի վերաշարադանք: Ես աշխարեաբար թարգմանությունը կլինի այսպիսին՝ «...որոնք ընդդիմացան /ասելով/՝ Կեսարիայի աթոռին ենթաըկելով՝ եանարեն գիւ և լեգու եք գործածել և ոչ աարերեն»: Հասկանալի է, որ իրենց վերաբերմանքի եիմնավորման մեջ եույների կողմից պիտի արվեր նաև եայերի այն ենարավոր առարկության պատասխանը, թե ինչու՞ պարսկական մասում ընդդիմություն չի ցուցաբերվում, իսկ եունականամ խոչընդոաներ են եարուցվում:

Քննարկման առարկա եանդիսացող եավածի բովանդակությունը ճիշտ եասկա-նարու եամար չի կարելի նկատել չունենալ, որ դրանով արաեայալված մաքին Պատմա-եայլն անդաաբարձել է իր աշխատության նաև այլ էջերում, ուր մասնավորապես խոսվում է Հայաստանի եունական մասի կատավարիչների ցուցաթերած վերաբերմունքի մասին, և պարզվում է, որ Մաշտոցի գործունեության նկատմամբ եարացված խաչընդոտները եունաց կայսեր գիատությամբ և եամությամբ են եղել: Մահակ կութայիկոսին ոսրում թոթում եանաց կայսր գրում է. «...մենք բարեեաճ էինք, որ մեյ ծառաներն այդաեղ արեանարեե-ցին այդպիսի ոստմը»¹⁰: Բայց կարճաակ է եղել այդ աըեամաըեանքը, ընդդիմությունը, որից եեաո եունական մասում էլ ենարավորություն է արվել եայաշաե մշակութային գործունեության, սիրով ընդունվել և մեծարվել է Մաշտոցը: Այդ կարճաակ ընդդիմությունը նկատի ունենալով՝ Խորենացին կասե՞ր, թե Հայոց աշխարեի եունական մասը աուժեց...: Ի վերջո՝ Խորենացու նման պատմաբանը սույն պարագայում հ՞նչ, եանգամանքի ավելի կարևորություն կաար. եույները (աւսինքն՝ եույների վերաբերմունքը) եամպատասխան

10. Մ. Խորենացի, էջ 333:

մեննաբանությանը նեոկայացներու՞ն. քե՞ իր զգայական վերարերմունքի դրսևորմանը («եայերը տուժեցին...»):

ПОТЕРПЕТЬ ИЛИ СОПРОТИВЛЯТЬСЯ ...?

(новое истолкование нескольких строк
из "Истории Армении" М. Хоренаци)

Резюме

С. Мелконян

Исследование соответствующих фактов привело к убеждению, что глагол «սուզանել», употребленный в 54 главе III книги "Истории Армении" М.Хоренаци («...որը ընդ ձեռնադրութանն սուզանեցան»), образован от корня սուզ (սուզ), который имел значение սուր «мужественный», ուժեղ «сильный». В данном случае указанный глагол употреблен именно в смысле "сопротивляться", а не "потерпеть", и сопротивляющимися были греческие правители.